



A HÓDOLTSÁGKORI RÁC/BALKÁNI NÉPESSÉG TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE, RÉGÉSZETE ÉS NÉPRAJZA

Tudományos konferencia
Rezümékötet

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalmi
Kapcsolatok Intézete
Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék
Pécs, 2025. április 10–11.



A borítón: Martin Engelbrecht (1684–1756): Ein alter Raiz samt seinem Sohn

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/08/Old Rascian with son%2C Engelbrecht.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/08/Old_Rascian_with_son%2C_Engelbrecht.jpg)

A hátsó borítón: balkáni bevándorlók által viselt női ékszer részlete Pincehely határából (fotó: Retkes Tamás)

A HÓDOLTSÁGKORI RÁC/BALKÁNI NÉPESSÉG TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE, RÉGÉSZETE ÉS NÉPRAJZA

Tudományos konferencia

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalmi
Kapcsolatok Intézete
Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék

2025. április 10–11.

Pécs, 2025

Az esemény a 2021-ben Szekszárdon, a Wosinsky Mór Múzeumban megrendezett, *A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon* című konferencia folytatása.

A konferencia olyan új, lokális vagy országos kitekintésű feldolgozásoknak ad helyet, amelyek a hódoltságkori balkáni köznép (nevezzük őket rácnak, szerbnek vagy másnak) megjelenését, kultúráját, berendezkedését mutatják be.

A konferencia szakmai szervezői: Máté Gábor (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalmi Kapcsolatok Intézete Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék), K. Németh András (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd)

Szervező munkatárs: Zombory Andrea

Szervezők: PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Wosinsky Mór Múzeum

Szerkesztők: K. Németh András, Máté Gábor

A konferencia a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának támogatásából valósult meg

Helyszín: Pécs, Ifjúság útja 6. A-434-es előadóterem

www.btk.pte.hu/pecsineprajz

www.facebook.com/pecsineprajz

www.womm.hu

www.facebook.hu/WosinskyMorMuzeum

ISBN 978-963-626-408-6

TARTALOM

Program	6
Absztraktok	10
I. szekció (régészet – települések)	10
II. szekció (régészet – temetők, anyagi kultúra)	15
III. szekció (történettudomány)	19
IV. szekció (történettudomány)	22
V. szekció (néprajz, helytörténet)	26
VI. szekció (történettudomány)	29

2025. ÁPRILIS 10. csütörtök

- 11.00–11.05 Bene Krisztián dékán köszöntője
11.05–11.10 Nagy Zoltán tanszékvezető köszöntője
11.10–11.15 Máté Gábor és K. Németh András köszöntője

I. szekció (régészet – települések): 11.15–12.45

levezetőelnök: Ódor János Gábor

- 11.15–11.35 Bertók Gábor – Haramza Márk: *Kora újkori telep megelőző feltárása Bóly-Erdős-dűlőn*
11.35–11.55 Molnár István: *Újabb régészeti adatok a Kaposvár környéki török kori balkáni népességről*
11.55–12.15 K. Tóth Gábor: *Középkori falu Szekszárd, Sötét- és Fazekas-völgyben*
12.15–12.35 Lukács Nikoletta: *Rácokhoz köthető településnyom Bácsbokod határában*
12.30–12.45 megvitatás

12.45–14.15 ebéd a Pacsirta étteremben (PTE, Ifjúság útja 6. E épület – a térképen az *ebédlő* jelnél)

II. szekció (régészet – temetők, anyagi kultúra): 14.15–15.45

levezetőelnök: Kovács Gyöngyi

- 14.15–14.35 K. Németh András: *Az eltűnt rác temetők nyomában. A hódoltságkori balkáni népesség temetőinek azonosítása Tolna vármegyében*

- 14.35–14.55 Papp Adrienn: *Délszláv tárgyak a budai leletanyagban*
- 14.55–15.15 Nagy Balázs: *Az érdi rácok vízből tükröződő múltja*
- 15.15–15.35 Varga Máté: *Somogy megyei rácok, balkáni eredetű népségek kutatása*
- 15.35–15.45 megvitatás
- 15.45–16.00 kávészünet

III. szekció (történettudomány): 16.00–17.10

levezetőelnök: K. Németh András

- 16.00–16.20 Obradovic Nenad: *A szerbek Magyarországra történő betelepülésének kezdetei*
- 16.20–16.40 Sztán Iván: *A rác népség betelepülése a középkori Magyar Királyság déli részeire és annak hatása a helységnevek változására*
- 16.40–17.00 Végh Ferenc: *„egy egész tartomány adta meg magát”. A bácskai rácok hódoltatása a tizenötéves háború idején*
- 17.00–17.10 megvitatás
- 17.10–17.25 szünet
- 17.25–18.10 Golub Xénia: *A grábóci ortodox kolostor. Szerb művészeti örökség Magyarországon a 18. században* című könyvének bemutatója, borkóstolóval. A szerzővel beszélget Varga Szabolcs
- 18.30-tól vacsora a Paulusban, egyénileg rendezve

2025. ÁPRILIS 11. péntek

IV. szekció (történettudomány): 8.30–9.40

levezetőelnök: Végh Ferenc

- | | |
|-----------|---|
| 8.30–8.50 | Sudár Balázs: <i>Rácok a hódoltságban</i> |
| 8.50–9.10 | Fóti Miklós – Pánya István: <i>A rác tömb kiterjesztése észak felé: a bajai náhije telepítéstörténete</i> |
| 9.10–9.30 | Varga Szabolcs: <i>Rácok a magyar királyi udvarokban 1526 után</i> |
| 9.30–9.40 | megvitatás |
| 9.40–9.55 | kávészünet |

V. szekció (néprajz, helytörténet): 9.55–11.05

levezetőelnök: Nagy Zoltán

- | | |
|-------------|--|
| 9.55–10.15 | Máté Gábor: <i>A hódoltságkori rác falvak morfológiai jegyei, épülettípusai az írott források és a terepbejárások tükrében</i> |
| 10.15–10.35 | Lénárd Tibor: <i>Kölesd a Rácságban. Adalékok a település és a Sárvíz mente 17. századi és 18. század eleji történetéhez</i> |
| 10.35–10.55 | Ament-Kovács Bence: <i>Óhitűek Szent Bertalan színe előtt. Rácok és magyarok Aparon és Hanton 1698–1742</i> |
| 10.55–11.05 | megvitatás |
| 11.05–11.20 | kávészünet |

VI. szekció (történettudomány): 11.20–12.30

levezetőelnök: Máté Gábor

- 11.20–11.40 Végh Andor: *A rác elnevezés kérdése magyarországi horvát szemszögből – horvátországi analógiák és magyarországi problematika*
- 11.40–12.00 Fehér Viktor: *A török elleni harc etnikus reprezentációi a szerb hatalmi elit körében a kilencvenes években*
- 12.00–12.20 Koloh Gábor: *A rácok demográfiája a 19. századi Baranya megyében*
- 12.20–12.30 megvitatás, a konferencia zárása
- 12.30-tól ebéd a Pacsirta étteremben (PTE, Ifjúság útja 6. E épület – a térképen az *ebédlő* jelnél)

Molnár István

Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Közgyűjteményi és Tudományos Csoport, Kaposvár

Újabb régészeti adatok a Kaposvár környéki török kori balkáni népességről

A hódoltság korában Kaposvár térségében élő délszláv népességről sokáig csak az írott források tudósítottak. Ezek alapján nemcsak a kaposvári vár melletti külvárosban laktak „rácok”, de nagyobb csoportjuk élt a mai Kaposvártól keletre, a Kapos folyótól északra fekvő területen is, ahol a 16. század közepére jórészt elpusztultak a korábbi magyar falvak. Az elmúlt évtizedekben több helyen is tártak fel itt délszlávokhoz kapcsolható temetkezéseket, de településeiknek nem volt nyoma. Természetesen a várban és a külváros területen végzett kisebb-nagyobb régészeti feltárások során nagy mennyiségű „rác” kerámia került elő, de hasonlókat sokáig nem sikerült azonosítani a vártól távolabb. Kissé meglepő módon 2024-ben sem a kaposvári vártól keletre, hanem attól nyugatra, a középkori Kecel falu mellett lévő átjáró és gát feltételezett helyéhez közel sikerült feltárnunk a hódoltságkori délszlávok első települési objektumait a környéken.

K. Tóth Gábor

Wosinsky Mór Múzeum, Régészeti Osztály, Szekszárd

Új, 17. századi betelepülők a középkori Bat falu területén (Szekszárd-Sötét-völgy)

Szekszárd nyugati határában az utóbbi évek szisztematikus terepbejárásainak köszönhetően egy 13–16. századi falu nyomaira bukkantunk a városhoz tartozó Sötét- és Fazekas-völgyben. A völgyekben a falu ház- és pincehelyei kerültek elő, ezek ugyanis szabad szemmel is láthatók a bolygatatlan erdei talajviszonyoknak köszönhetően. Az objektumoknál középkori vaseszközök, patkók, szőlőmetsző kések, sarlók stb. kerültek elő. Ezek mellett, ami számunkra még fontosabb, nagyon sok esetben éremanyag is tartozott a ház-/pincehelyekhez. A Fazekas-völgyben található Haramia-forrástól északra lévő tisztáson lévő házhelyekről egy-két 14. századi érmén kívül számos 15. századi és még több 16. századi érem került begyűjtésre. Itt a házhelyek sorokat, utcákat alkotnak, melyeket a mélyutak kötnek össze. A tisztás tágabb környezetében található objektumok környékén csak 16. századi éremanyagot találtunk. A Haramia-forrás tisztása volt a falu magja, majd innen terjesztette ki határait a 16. században északi és déli irányba. A falu az írásos források és a földrajzi nevek alapján a török kori Kis-Battal azonosítható, melyről az első okleveles adatunk 15. századi és a török időkben, a 16. század legvégéig a szekszárdi borvidék egyik jelentős bortermelő falva volt. Kis-Bat falu területéről öt éremlelet, pontosabban erszénylelet került elő. Az öt éremlelet arról tanúskodik, hogy a 16. század volt a falu fénykora, melynek élete a záróveretek alapján (1592–1600) a 16–17. század fordulóján érhetett véget. A falu pusztulását

valószínűleg a tizenöt éves háború (1591–1606) Tolna megyét érintő hadjárataihoz köthetjük.

A 16. század végi pusztulási horizontot követően a völgyek nem néptelenedtek el teljesen, tíz ház-/pincehelynél még található 17. századi régészeti anyag és egy okleveles adatunk is van ebből a korból. A kérdés az, hogy a korábbi lakók élnek itt tovább, vagy új betelepülők, rácok népesítik be a területet. Néhány lelet, flitter, nürnbergi zseton, íves hátú bicska a rác etnikumhoz köthető, de talán jobb lenne ezeket rác kori jelzővel illetni, az írott források ugyanis nem említenek rácokat Kis-Baton, bár a környékét, Grábócot, Hidast, Zombát benépesítették.

Lukács Nikoletta

Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Nemzeti Régészeti Intézet, Feltárási Főosztály, Budapest

Rácokhoz köthető településnyom Bácsbokod határában

A SOLE-MIZO Zrt. bácsbokodi szennyvíztisztító telepének kivitelezése előtt teljes felületű megelőző feltárássra került sor, amelyet a Kecskeméti Katona József Múzeum munkatársai végeztek el 2019 tavaszán. Bácsbokod, Tejüzem lelőhely a településtől délre, közvetlenül a Borsodi út nyugati szélénél található. Az érintett telek nyugati része egy mélyebb fekvésű résszel indul, majd déli irányba haladva folyamatosan emelkedik és egy délnyugat-északkelet futású dombhátba csatlakozik be. A domb tetejét nem érintette a beruházás, illetve az aljától keletre 300 méterre a Bokodi-Kígyós-főcsatorna egyik természetes mellékága húzódik, amely a beruházási területet észak és kelet felől határolja.

A feltárás során összesen 200 objektum került elő, amelyek kizárólag településekhez köthetőek. A jelenségekből nagyobb mennyiségű leletanyag látott napvilágot, melyek alapján 24 db a bronzkorra, 106 db a szarmata korra, 21 db az Árpád-korra, 38 db a török korra, 4 db az újkorra keltezhető, illetve 7 db jelenség kora ismeretlen volt.

Előadásomban Bácsbokod török kori történetét ismertetem, amelyhez a lelőhelyen talált objektumok és leletek nagy mennyiségű információt nyújtanak. A feltárás során három nagyméretű földbe mélyített épület került elő, amelyek közül egy a déli magaslaton helyezkedett el, ahol a vékony humusz miatt csak a legalsó része maradt meg. A másik két épület távol egymástól, a feltárási terület középső és déli részén volt.

Szerkezetük megegyezett. Nagyméretű, téglalap alakú földbe mélyített épületek, amelyeknek rézsűs bejárata, döngölt padlója és tetőtartó ágasfáinak helye jól kivehető volt. A házak kemencéi középen helyezkedtek el. Két részből álltak, az egyik sütőfelület egy agyagból épített magasított alapzaton volt kialakítva, a másik sütőfelület pedig a padlón volt és vastag hamus réteg vette körbe. A sütőfelületek alatt kerámiaréteg nem volt, csupán a tiszta sárga agyagot lehetett megfigyelni. A házakból nagy mennyiségű téгла, kézzel formált sütőharangtöredék, vaseszköz és állatcsont került elő. Az egyik épületből egy rácokhoz köthető ezüst pecsétgyűrű is napvilágot látott. A feltárt objektumok alapján a török korban, a Balkánról érkező népek egyik településére bukkantunk, amit az írott források is megerősítenek.

K. Németh András

Wosinsky Mór Múzeum, Régészeti Osztály, Szekszárd

Az eltűnt rác temetők nyomában. A hódoltságkori balkáni népesség temetőinek azonosítása Tolna vármegyében

A hódoltságkori balkáni népesség többnyire a tizenöt éves háború pusztításai után létesült településeit az elmúlt évek szisztematikus terepi kutatásaival immár tízes nagyságrendben sikerült azonosítani Tolna vármegyében. A népesség a hódoltság végén számszerű túlsúlyba került a vármegyében, a megbillent etnikai egyensúlyt a 18. század elején a Rákóczi-szabadságharc billentette helyre. Felmerül a kérdés: ha írott forrásaink százával említenek rácok lakta falvakat egy évszázadon keresztül, akkor hol vannak azok legalább három generáción át használt temetői? A hiányzó régészeti horizontot jól mutatja, hogy a balkáni népességnek a legutóbbi időkig egyetlen temetője került publikálásra a területről, a Gaál Attila által fél évszázada feltárt dombóvár-békatói, nemrég pedig Szabó Géza tett közzé három helyszínen leletmentés során feltárt összesen 27 sírt. Fontos kiemelni, hogy az említett lelőhelyek kivétel nélkül földmunkák során, véletlenszerűen kerültek elő.

Az előadás arra kíván rámutatni, hogy rendszeres kutatással a rác temetők egy része terepen is azonosítható, dűlőnevek, kéziratos térképek, 18. századi tanúvallatások alapján, valamint nem utolsósorban az ismeretlen korúként nyilvántartott csontvázas temetők helyszíni kutatásával.

Papp Adrienn

Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum, Budapest – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet, Középkori Európai és Közel-Keleti Régészeti Tanszék, Budapest

Délszláv tárgyak a budai leletanyagban

A török kor kutatása során alaptézisnek számít ma már, hogy a hódítók alatt alapvetően délszlávokat értünk és nem törököket. A Budára érkező hódítók vezető rétege oszmánnak számított, kultúráját, igazodási pontját az isztambuli „divat” határozta meg. Mégis Budán számos olyan tárgy előfordul, amely inkább a délszláv hagyományokhoz kapcsolódik és kevésbé a birodalom központjára jellemző. A kerámialeletek között találunk olyanokat, amelyek párhuzamait Kovács Gyöngyi Barcsen tárta fel vagy Vesna Bikic Belgrádról publikálta. Ezek a durva anyagú, olykor fehér engobe-bal díszített edények csak nagyon kis hányadát teszik ki a budai leletanyagnak, azonban kétséggel előfordulnak. A jobban publikált kerámiatárgyak mellett az előadásban bemutatásra kerülnek a kisebb fémleletek, ruházati elemek, csatok, a cipők talpán található vasalások, kések, amelyek török kori objektumokból kerültek elő.

Nagy Balázs

Ferenczy Múzeumi Centrum, Gyűjteményi és Állományvédelmi Főosztály,
Megyei Numizmatikai Gyűjtemény, Szentendre

Az érdi rácok vízből tükröződő múltja

A régészeti feltárásokból származó eredmények csak ritkán nyújtanak komplex képet egy település életéről. Az érdi Duna-parton 2018. évben végzett feltárások eredményeit pont e kivételek közé sorolhatjuk, amikor a történeti források és a régészeti leletek egybehangzósága rekonstruálni engedi a múltunk egy adott pillanatát. A feltárt leletek közül kimagaslik az előkerült éremanyag 2721 db-os mennyisége, melynek összetétele egyáltalán nem jellemző a helyi pénzhasználatra, így azt mindenképpen külföldi beáramlásúnak kell tekintenünk. Az előkerült vastárgyak, használati eszközök kimondottan jó megtartásúak, használaton kívüliek, melyek többsége kimagasló minőségű, vélhetően külföldi mesterbélyegzettel rendelkezik. Az előkerült leletek között hajózáshoz köthető vastárgyakat is említhetünk, illetve a korszakra jellemző viseleti tárgyak is jelen vannak. A vízből előkerült éremanyag záródási ideje egy 1744. augusztus 24-én bekövetkezett hajószerencsétlenséggel esik egybe, mely tragikus eseményhez az itt talált leletek többségét köthetjük. A fennmaradt forrás nemcsak az eseményt írta le, de név szerint is említi a vízbe fulladt embereket, akik közül ketten biztosan második nemzedékes Érden letelepült délszlávok voltak.

Varga Máté

független kutató, Somogysárd

Somogy megyei rácok, balkáni eredetű népségek kutatása

Somogy megye szinte teljes területe az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került a 16–17. században. Bár a települések és a lakosság számának csökkenéséről nincsenek teljesen megbízható adataink, annyi bizonyos, hogy az elnéptelenedett területekre délszláv/rác lakosság (horvátok, szerbek) költöztek be, de kisebb mértékben, mint például a szomszédos Tolna megyébe. Az előadásban először röviden bemutatom az írott forrásokat, ezzel felvázolva azt a területet, amelyet a somogyi „Rácországnak” lehet nevezni. Utána felvázolom az eddig régészeti kutatásokból ismert, feltehetőleg balkáni népséghez köthető adatokat, és kitérek arra is, hogy eddig Somogy megyében miért sikerült kevesebb olyan településnyomot azonosítani, ami a fentebb említett népekhez köthető.

Obradovic Nenad

Belgrádi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Tanszék,
Belgrád – HUN-REN–Szegedi Tudományegyetem, Oszmán Kori
Kutatócsoport, Budapest–Szeged

A szerbek Magyarországra történő betelepülésének kezdetei

Előadásom tárgyát a késő középkori balkáni népesség mozgásának, azon belül pedig a szerb etnikum migrációinak bemutatása képezi. Igyekszem ezen megszabott kereteken belül a magyar történettudomány előtt bemutatni a jugoszláviai és szerb történetírás eddigi eredményeit ebben a témakörben, amely a jelen pillanatban jelentős érdeklődésnek örvend. Feladatomnak tekintem ezen felül a források alapján képet festeni a migrációs folyamatok mozgatórugóiról, a bevándorlók letelepedési helyeiről, nem kevésbé pedig a betelepült lakosság magyar társadalomba való beilleszkedéséről és szerepvállalásáról a honvédelemben. A kutatási eredmények bemutatásánál törekednék arra is, hogy jelentős szerephez juttassam a határmelléki élet sajátosságait, mentalitásra gyakorolt hatását és mindennapjainak szabályait. Összegezve szeretnék egy betekintést nyújtani a magyarországi szerbség életének legkorábbi időszakába, az eddigi történelmi kutatások eredményei alapján.

Sztán Iván

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged

A rác népesség betelepülése a középkori Magyar Királyság déli részeire és annak hatása a helységnevek változására

Az Oszmán Birodalom késő középkori és kora újkori balkáni terjedése megsemmisítette a középkori bolgár és szerb államot és jelentős népességmozgás indított a Magyar Királyság déli részei irányába. Az új szálláshelyén a balkáni népesség, letelepedve a már meglevő településeken, átalakította vagy teljesen megváltoztatta a települések nemcsak etnikai struktúráját és arculatát, hanem az elnevezéseit. Az új lakosok többféle módon alakították át a középkori magyar települések neveit. A régi magyar nevek eltorzítását (pl. a Szerém vármegyei Nyárádnak Neradin, Keve vármegye névadó településének Kovin, a középkori Bács vármegyei Apátinak Apatin nevét adtak stb.), lefordítását (pl. a középkori Szerém vármegyei Szávaszentdemeternek Mitrovica, a középkori Jánoshalmának Jankovác, a középkori Valkó vármegyei Görögmezőnek Grk nevet adtak stb.), a régi magyar nevek délszláv családnevekre asszociáló átalakítását (a középkori Arad vármegyei Kurtafejéregyháznak Kurtics, a középkori Csongrád vármegyei Pálegyháznak Palics, a középkori Bács vármegyei Feketeegyháznak Feketics nevet adtak stb.), vagy teljesen új név alkalmazását (a középkori Aradnak, amely a mai Araddal szomszédos Öthalom helyén feküdt Glogovác nevet adtak) figyelhetjük meg. Ezt a folyamatot kívánom bemutatni az előadásomban.

Végh Ferenc

Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék, Pécs

„egy egész tartomány adta meg magát”. A bácskai rácok hódoltatása a tizenöt éves háború idején

A Duna–Tisza közének déli részén élt balkáni népesség kutatásakor megkerülhetetlen forrás azon két 1598. évi oklevél, amelyben 39 rác település lakói Pálffy Miklós bánnyavidéki és Dunán inneni kerületi főkapitány előtt kötelezték magukat a keresztény részre történő adófizetésre. A Takáts Sándor által 1903-ban közreadott, közismert magyar nyelvű dokumentumpárhoz tartozó, németül íródott jelentés ellenben sajnálatos módon kívül maradt a kutatás horizontján; az máig csak közlője részleges fordításában, illetve tartalmi kivonatában volt ismert és idézett. A Pálffy Miklós által az uralkodónak írt sérült és nehezen olvasható beszámoló újrafordítása és értelmezési kísérlete nyomán feltárul a bácskai rácok behódoltatásának tágabb kortörténeti kontextusa, továbbá megismerhetővé válnak annak eleddig ismeretlen mozzanatai és mibenléte.

Fóti Miklós¹ – Pányai István²

¹ HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Turkológiai osztály, Budapest

² Kecskeméti Katona József Múzeum, Operatív Osztály, Kecskemét

A rác tömb kiterjesztése észak felé: a bajai náhije telepítéstörténete

A szegedi szandzsák déli részének Rácországgá válása nem egyszerre valósult meg, hanem területenként igencsak eltérő lépésekben. 1526 és 1546 – a budai vilájet első összeírássorozata – között a szerémi, szendrői és zborniki szandzsákokból kiinduló spontán népességbeáramlás és az elmenekült bácskaiak visszacsábítása sem tudta regenerálni az elpusztult faluhálózatot. Az ötvenes években szerb kenézek tucatjaira bízta az elhagyott pusztákat Bács vármegyében és Bodrog vármegye déli felén. Bodrog északi részén – lényegében a mai országhatártól északra, egészen a kalocsai Sárköz pereméig – azonban évtizedekig nem volt török közigazgatás, a közbiztonság elviselhetetlen volt, sőt e területről török forrás is kimondja, hogy Mohács óta „üres és elhagyott” vidék. Néhány Duna ártéri magyar szórványt leszámítva ide se a magyar népesség nem tért vissza, se a rác kenézek vezette doszelácok (telepesek) nem vetették meg a lábukat. A rác-vlah népesség be- és letelepítésének vontatottsága miatt 1560-ban a Porta egy egyszeri és rendkívüli eszökhöz folyamodott: a Balkánon korábban bevált, de az 1530-as évektől megszüntetésre ítélt katonaparaszti szervezetben és kiváltságokkal felruházva száz szláv műszellem családot telepített be Gara, Borsód és Aranyas falvakba, amellyel megkezdődött a bajai náhije felállítása. Előadásunkban e telepítéstörténetet vizsgáljuk meg,

bemutatjuk, hogy ez szorosan összefüggött azokkal az igazgatási változásokkal, melyeket a török adminisztráció 1560 körül – a sikertelen szigetvári ostrom tanulságait levonva – hajtott végre. 1570-ben már 24 rác falu nézett szembe a Sárköz elnéptelenedő magyar falvaival, a rác népesség terjeszkedése pedig nem állt meg a náhije északi határánál.

Varga Szabolcs

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,
Kora újkori osztály, Budapest

Rácok a magyar királyi udvarokban 1526 után

Nándorfehérvár 1521. évi elestét követően a rác katonáskodó nemesség az oszmán és a magyar fél közé szorult, így választásra kényszerült. Néhányan török zsoldba álltak, mások, mint például a Bakicsok (Bakić), áttelepültek a Magyar Királyság területére. Az 1526. évi hadjáratot követően a rác nemesség főként Szapolyai Jánost támogatta, és új, önjelölt, karizmatikus vezetőjük, Cserni (Černi) Jován is neki fogadott hűséget. Bár 1527 első felében többen – így grabarjai Beriszló István szerb despota és Cserni Jován – elfogadták Habsburg Ferdinánd kecsegtető ajánlatát és átálltak az ő oldalára, utóbbit Szapolyai hívei több csatában megsemmisítették. Mindez negatív következményekkel járt a rácok jelenlétére mindkét királyi udvarban, hiszen szerepük mindinkább marginálissá vált. Beriszló 1535. évi halálát követően mindez különösen a Habsburg királyi udvarban volt érzékelhető, ahol a legelőkelőbb Bakics családból csupán egy fő került be az udvartartásba a 16. század közepén, és a rác jelenlét egyes ünnepségek alkalmával szinte csak szimbólumokra korlátozódott. János király udvarában nagyobb súllyal voltak jelen a rác nemesek, ám a despota címet már ő sem adományozta oda senkinek. A szerb előkelők közül többen áttértek a katolikus, majd az evangélikus hitre, és ez megakadályozta, hogy a katonáskodó ortodox népesség elfogadja őket vezetőjüknek. Ennek ellenére János király közeli rokona, Petrovics Péter egészen az 1557. évi haláláig a Temesköz tényleges uraként irányította az itt

letelepedett rácok életét, ám az 1560-as évekre a Szapolyai udvarból is eltűntek a rác előkelők.

Máté Gábor

Pécsi Tudományegyetem, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz–
Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs

A hódoltságkori rác falvak morfológiai jegyei, épülettípusai az írott források és a terepbejárások tükrében

Előadásomban a rácok települési kérdéseivel foglalkozom. Annak ellenére, hogy sokszor kóbor, nomadizáló népcsoportként írta le őket a szakirodalom, nagyon sok adat szól arról, hogy a rác települések a török időkben, a magyar falvak örökébe lépve betagozódtak a kor települési viszonyai közé és adózó telepese néppé váltak. A letelepedés előfeltétele a magyar településrendszer megroppanása, a magyar lakók elhúzódása volt. Szinte minden településtípusra találunk példát, amit a kor politikai lehetőségei lehetővé tettek. A magános telephelyek mellett a kis falusias településeken át a nagy falvakra és városrészekre is vannak példák. Mindezekről a 18. századi retrospektív jellegű iratok és az egykorú adóztatási feljegyzések tanúskodnak. A legjobban ismert palánkok és keresztény (rác, bosnyák) városrészek mellett talán a kis falvak kérdése a legizgalmasabb, hiszen létüket a szakirodalom egy része kétségbe vonta. A források alapján a falvak belső szerkezete és jellegzetes építményeik (házak, malmok, szállások, templomok, tanyák) mellett az alapanyaghasználatra is értékes adataink vannak, amelyek összességében árnyalják és jobban elképzelhetővé teszik a rácok „honfoglalásának” a képét és anyagi dimenzióit.

Lénárd Tibor

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Nemzetiségi Intézet, Német és Német Nemzetiségi Tanszék, Szeged

Kölesd a Rácságban. Adalékok a település és a Sárvíz mente 17. századi és 18. század eleji történetéhez

Az előadás a Sárvíz menti Kölesd és környéke 17. századi és 18. század eleji történetét vizsgálja, különös tekintettel a jelzett régiót érintő népességmozgásokra. Ennek keretén belül kitüntetett figyelmet szentel a forrásokban rácként említett csoportok Kölesdet érintő mozgásának és az ott letelepedett rácok településen belüli szállásváltásának; tárgyalja továbbá viszonyukat az általuk benépesített települések magyar uraihoz és a környékbeli magyar településekhez. Fontos szempontként taglalja az előadás a népességmozgások dinamikáját, amelyet tovább árnyal a 18. század első éveiben Kölesden letelepedő magyarok és németek jelenléte.

Ament-Kovács Bence (HUN-REN NTI)

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet,
Történeti Néprajzi Osztály, Budapest

Óhitűek Szent Bertalan színe előtt. Rácok és magyarok Aparon és Hanton 1698–1742

Az előadás célja a Tolna vármegyei Aparhant (1940-ig Apar és Hant községek) 17–18. századi rác és magyar lakosságának történeti néprajzi vizsgálata.

A kutatás jelképes időkeretét az elérhető vármegyei név szerinti adójegyzékek szolgáltatják, azonban kutatásaimhoz a Botka-, majd Sinzendorf-, végül Mercy-uradalom forrásanyagát, a Pécsi Egyházmegyei Levéltár releváns dokumentumait (elsősorban a vizitációkat), illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött, központi kormányzások iratanyagában található összeírásokat is felhasználtam.

Előadásomban – a 2023-ban megvédett doktori disszertációm koncepciójának megfelelően – elsősorban arra keresem a választ, hogy milyen mozgásteret nyújtottak a görögkeleti vallású délszláv lakosság számára a földbirtokosok uradalomszervezési aspirációi és a római katolikus egyház hatalomgyakorlásának artikulálatlan szegmensei (a vármegye főispáni pozícióját egyúttal a mindenkori pécsi püspök töltötte be). Erre pedig milyen sokrétű válaszok fogalmazódtak meg az uradalom területén legtovább fennmaradó rác népesség körében az egyre hangsúlyosabb spontán magyar belső migráció és szervezett német impopuláció keretrendszerében.

Végh Andor

Pécsi Tudományegyetem, Szlavisztika Intézet, Horvát Tanszék, Pécs

A rác elnevezés kérdése magyarországi horvát szemszögből – horvátországi analógiák és magyarországi problematika

A rác elnevezés, és az ezen elnevezés körülötti tudományos vita kérdésköre sem Szerbia (a Vajdaság területe sajátos e szempontból), sem pedig Horvátország területét nem érinti, mert ott a 18–19. század folyamatai, valamint a 20. század jugoszláv múltja más fókusz felé tolták el a hasonló identitáskérdéseket. Ugyanakkor a vlahok (vlachok – vlasi, morlaci, maurovlasi, vlaji) kérdése igen fontos a rác identitás értelmezéséhez, ugyanis hasonló kérdéskört jelent. Összefoglalómban a magyarországi horvátok kapcsolódását vizsgálom a rác elnevezés kapcsán, egészen napjaink nevezéktanának problematikájáig, valamint áttekintést igyekszem nyújtani a vlachokat érintő eltérő nemzeti értelmezésekről, történeti, geográfiai és néprajzi szakirodalom alapján.

Fehér Viktor

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola — Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Társadalom- és Humántudományi Tanszék, Szabadka

A török elleni harc etnikus reprezentációi a szerb hatalmi elit körében a kilencvenes években

A jugoszláv nyolcvanas évek második felében, illetve a kilencvenes évek elején új nemzeti identitást kereső szerb hatalmi elit körében a szerb áldozatiság narratívája vált vezető múltreprezentációvá. Ennek kontextusában került sor a nemzeti történelem újraértelmezésére és a szerbek hősiességét hangsúlyozó („vitezka Srbija”/the „knightful Serbia”) diskurzusok forgalmazására, melyek aztán a szerb nemzeti karakter integráns részévé is váltak. Előadásomban a fenti értelmezési keretben mutatom be a középkor és a török elleni harc nyolcvanas évek végi és kilencvenes évek eleji etnikus reprezentációit, az akkoriban kiadott publikációkat és a nyilvános diskurzusokban megjelent múltrol szóló narratívákat helyezve vizsgálatom fókuszába.

Koloh Gábor

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,
Horthy-korszak osztály, Budapest

A rácok demográfiája a 19. századi Baranya megyében

A rác népesség demográfiai körülményeire vonatkozóan a 19. század első felére, egész pontosan az 1820-as, 1830-as évekre vonatkozóan a népességszámra és a népmozgalomra vonatkozó adatok mellett az 1828. évi országos adóösszeírásból szerezhetünk átfogóan ismereteket. Mivel a célzott országos etnikai adatgyűjtés csak ritkán és később fordult elő (mint 1850-ben és 1941-ben), a kutatás során Fényes Elek *Magyarország leírása* kötetében közölt Baranya megyei etnikai adatait általában véve helyesek veszem (nem az esetlegesen közölt számukra, hanem a település etnikai összetételére vonatkozóan), másrészt pedig elfogadom, hogy ezeken a településeken élő, a Klinger András által szerkesztett Baranya megyei népmozgalmi kötetben közölt, görögkeleti rítust gyakorló személyekre vonatkozó keresztelési és halálozási adatok nagyjából a helyi rácok demográfiai magatartását tükrözik.

Előadásomban a fenti adatokra támaszkodva a rácok természetes népességszámváltozását hasonlítom össze a vármegyében élt, más felekezetet követő népesség adataival 1836-ra vonatkozóan, majd bemutatom a görögkeleti lakosok népességszámváltozásának a demográfiai átmenetet megelőző, hosszabb távú tendenciáját. Az előadás így rezonálni kíván arra a korábbi, a két világháború közötti időszakban rendre visszatérő toposzra is, amely szerint a születéskorlátozás gyakorlatát a rácoktól sajátították el a később egykezésükről

ismertté vált helyi lakosok. Előzetes eredményeim, amelyek szerint 1836-ban a baranyai reformátusok körében a természetes népességszám csökkenése már kimutatható, míg velük szemben a görögkeletiek körében a gyarapodás volt általános, cáfolja ezt a hipotézist. Érdekes tehát a hosszabbtávú trendet is szorosabb vizsgálat alá vetnünk.

